

UDK 81'367.51

811.163.42'367.51

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 3. XII. 2018.

Prihvaćen za tisak 15. IV. 2019.

<https://doi.org/10.31724/rihjj.45.2.4>

Branimir Belaj

Odsjek za kroatistiku

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Lorenza Jägera 9, HR-31000 Osijek

bbelaj@ffos.hr

RELACIJA I SUPSTITUCIJA KAO TEMELJ PODJELE EKSPPLICITNO SUBORDINIRANIH KLAUZI

Primjenjujući teorijsko-metodološki okvir kognitivne gramatike (Langacker 1987, 1991, 2008, 2009, Taylor 2002, Belaj i Tanacković Faletar 2014, 2017), ova će rasprava biti posvećena podjeli eksplicitno subordiniranih klauzi. U kognitivnoj gramatici subordinirane se klauze, kao uostalom i u većini ostalih gramatičkih teorija, dijele na relativne, kompletivne i adverbijalne, no ta podjela, barem kada je hrvatski jezik u pitanju, ne obuhvaća sve tipove eksplicitne subordinacije te zahtijeva određenu reviziju. Ovdje će se eksplicitno subordiniranim klauzama pristupiti kao kontinuumu konstrukcija u rasponu od shematičnijih prema specifičnijima te će se na najshematičnijoj razini one podijeliti na relativne i nerelativne, i to iz najmanje dva razloga: prvo, pojam odnosa bez ikakve je sumnje najvažniji pojam svake razine gramatičkoga opisa te je u tom smislu izrazito pogodan kao osnovni kriterij različitih klasifikacija i podjela (npr. vrsta riječi), pa tako i subordiniranih klauzi, i drugo, relativne su rečenice jedinstvene u kategoriji subordiniranih klauzi jer su one jedine klauze u kojima veznik uz opću funkciju povezivanja ima i funkciju supstituiranja, čime se u subordiniranoj klauzi omogućuje razvijanje različitih značenja imanentnih ostalim vrstama (gotovo svih adverbijalnih i kompletivnih), pa takva opća podjela s jedne strane obuhvaća sve tipove subordinacije, a s druge pak strane u skladu s općim kognitivnolingvističkim pristupom kategorizaciji podržava preklapanja njihovih različitih tipova.

1. Uvod

Problematika klasifikacije eksplicitno subordiniranih klauzi (surečenica)¹ bez ikakve je sumnje jedno od najproblematičnijih i najzahtjevnijih pitanja ne samo

¹ Kako se već i iz naslova može vidjeti, potpuno prihvatljivom smatram Pranjčkovićevu (1993) i Silić i Pranjčkovićevu (2005) temeljnu podjelu složenih rečenica na eksplicitnu (sindetsku) i implicitnu (asindetsku) koordinaciju i subordinaciju. Predmet analize u ovom radu bit će samo eksplicitno subordinirane klauze, čime se isključuje jukstapozicija te nefinitne (infinitivne i participske) klauze.

hrvatske sintakse nego i sintakse ostalih novoštokavskih standardnih jezika, a i jezika uopće. Vidi se to već i po tome što čak i površnim uvidom u poglavlja posvećena subordinaciji u različitim novoštokavskim gramatikama nije teško zaključiti da ne postoje ni dvije, a kamoli više njih, u kojima je ponuđena ista podjela,² pa se stoga kao opravdano, logično i, rekao bih, ključno pitanje nameće pitanje relevantnosti i opsega primjenjivosti kriterija klasifikacije. U hrvatskim gramatikama, a i šire, prevladava tzv. *funkcionalni* kriterij, koji se temelji na korelaciji ili paralelizmu između rečeničnih dijelova (subjekta, objekta, predikata, atributa i priložnih (adverbijalnih) oznaka) i subordiniranih klauzi s funkcijom pojedinoga od njih, pa se onda i one dijele na subjektne, objektne, predikatne, atributne i različite adverbijalne (najčešće mjesne, vremenske, načinske, usporodne, uzročne, namjerne, posljedične, dopusne i uvjetne). Iako načelno primjenjiv i prihvaćen i u većini gramatičkih teorija³ i deskriptivnih gramatika drugih jezika, taj kriterij ima i ozbiljnih nedostataka. Posebno se to odnosi na činjenicu, koju dobro primjećuje i Pranjković (1993: 85–86), da se prema tom kriteriju s jedne strane vrlo često strukturno potpuno različiti tipovi klauzi svrstavaju u istu kategoriju, pa se recimo govori o izričnim, zavisnoupitnim i relativnim subjektnim i objektnim rečenicama (npr. *Naveliko se priča da stiže recesija. / Pričaju da stiže recesija.; Nije rečeno gdje da dođemo. / Nisu rekli gdje da dođemo.; Neće moći ući (oni) koji budu kasnili. / Pozovite (onoga) koga želite.*), a s druge strane i strukturno i značenjski i smisaono isti ili gotovo isti tipovi klauzi svrstavaju se u različite kategorije. Pranjković (1993: 85) to dobro oprimjeruje rečenicama *Govor mu je takav da ga nitko ne razumije. / Govori (tako) da ga nitko ne razumije. / Govori tako smušeno da ga nitko ne razumije.*, pri čemu bi u našim gramatikama prva bila svrstana u predikatne, druga u načinske, a treća u atributne rečenice. Uspostavljajući svojevrstan natkriterij funkcionalnoga pristupa slična je metodološka nedosljednost prisutna i kod Katičića (1991) i Barić i dr. (1995) kada dijele subordinirane klauze prema mjestu (subjektne, objektne, predikatne, adverbne i atributne) i prema sadržaju (mjesne, vremenske, načinske, uzročne, posljedične itd.) uvrštavanja u glavnu. Prema takvoj bi podjeli onda primjerice subordiniranu klauzu u rečenici *Otišli su na tržnicu da*

² Iznimka je u tom smislu gramatika Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Barić i dr. 1995), u kojoj je sintaksa pisana prema rukopisu Katičićeve *Sintakse*.

³ U većini gramatičkih teorija, pa i u kognitivnoj gramatici (Langacker 1991, 2008), uobičajena je podjela na *kompletivne*, *adverbijalne* i *relativne* klauze, što se dobrim dijelom poklapa upravo s funkcionalnim kriterijem.

kupe jagoda. prema jednom kriteriju trebalo opisivati samo kao adverbnu, a prema drugom kao namjernu, a u složenoj rečenici tipa *Kupi čokoladu koju najviše voliš.* subordinirana bi klauza prema kriteriju mjesta uvrštavanja bila atributna, dok bi prema sadržaju ona bila opisivana kao relativna.⁴ Isto je i s izričnim (objasnidbenim ili eksplikativnim) te zavisnoupitnim rečenicama koje su pod tim nazivom svrstane u kategoriju subordiniranih klauzi prema sadržaju uvrštavanja, a prema mjestu uvrštavanja trebalo bi ih opisivati kao subjektne, objektne ili atributne. Klasifikaciji prema funkcionalnom kriteriju poseban problem također predstavljaju atributne rečenice, koje su dobrim dijelom ujedno i relativne, pa se stoga kod navedenih autora, i to potpuno opravdano, i izdvajaju u posebnu podskupinu unutar onih koje se dijele po mjestu uvrštavanja. Naime atributne se rečenice od subjektivnih, objektivnih, predikatnih i adverbničkih razlikuju po tome što atribut za razliku od ostalih rečeničkih dijelova uvijek unutar sintagme koju tvori sa supstantivnom riječju ujedno funkcionira i kao neki drugi rečenički dio (usp. Katičić 1991: 382, Barić i dr. 1995: 467), odnosno, kako navodi Kordić (1995: 25), atribut vrši sintagmatsku, a ne rečeničku funkciju.

Iako funkcionalni kriterij prevladava u gramatičkim opisima subordinacije, često se uz njega navodi i *formalni* kriterij, prema kojemu se klasifikacija provodi na temelju tipova veznih sredstava. Tako recimo Mrazović i Vukadinović (1990: 499) razlikuju *uvedene* i *neuvedene* subordinirane klauze, pri čemu bi prvoj kategoriji pripadale klauze koje se uvode subjunktorom ili nekim subjunktivnim elementom (prilogom ili zamjenicom u funkciji veznika), a drugoj bi kategoriji pripadale klauze koje se ne uvode veznim sredstvom (npr. nefinitne participijske i infinitivne klauze ili pak jukstaponirane konstrukcije). S druge strane Jahić, Halilović i Palić (2000) prema formalnom kriteriju razlikuju klauze čiji veznici uz funkciju povezivanja imaju i zamjenjivačku funkciju, pa u tu kategoriju svrstavaju relativne rečenice, nasuprot onim klauzama čija vezna sredstva imaju samo funkciju povezivanja, a takve su, naravno, sve ostale. U toj je gramatici osim formalnoga primijenjen i funkcionalni kriterij, prema kojem se subordinirane klauze dijele na objektne, adverbijalne i atributne, no atributne rečenice također predstavljaju problem jer se u njihovu opisu, logično i

⁴ Posebno je zanimljivo da se u tim dvjema gramatikama relativne rečenice svrstavaju u subordinirane klauze prema sadržaju uvrštavanja jer, kako se navodi, svojim sadržajem proširuju sadržaj antecedenta, a takvim se objašnjenjem one nikako ne uklapaju u ostale tipove subordinacije razvrstane prema tom kriteriju, odnosno u različite vrste adverbijalnih klauzi.

nezaobilazno, opet govori o relativnim rečenicama, koje su, kako je rečeno, svrstane u posebnu kategoriju prema formalnom kriteriju vrste veznoga sredstva. Uz funkcionalni i formalni kriterij Pranjković (1993: 87), osvrćući se na rusku gramatičku tradiciju, spominje još i *strukturno-semantički* kriterij utemeljen na dihotomiji jednočlanost/dvočlanost (npr. Pospelov 1959), odnosno raščlanjenost/neraščlanjenost (npr. Belošapkova 1977). Kod raščlanjenih se rečenica subordinirana klauza odnosi na cijelu glavnu, a kod neraščlanjenih samo na jedan njezin dio. Tomu se kriteriju nema što prigovoriti, no on je relevantan samo kada su u pitanju relativne rečenice jer su primjerice adverbijalne rečenice redom raščlanjene, pa ne ulaze u tu opoziciju. Već i iz ovoga kraćega pregleda stanja u gramatikama novoštokavskih standardnih jezika jasno se vidi da je najsporniji status relativne rečenice,⁵ tj. one se u pravilu ili izdvajaju u posebnu skupinu jer odudaraju od ostalih tipova klauzi ili se, što je još neprihvatljivije, po nekom od kriterija pridružuju nekim drugim vrstama od kojih se i strukturno i semantički bitno razlikuju. Anomaličnost relativnih rečenica u odnosu na ostale tipove klauzi primjećuju mnogi autori (usp. npr. Silić 1984: 22, 141, Maček 1986: 5, Kovačević 1998: 182, Mrazović i Vukadinović 1990: 500, Pranjković 1993: 88, Kordić 1995: 37), a svi se slažu u tome da je njihova specifičnost u tome što njihovi veznici osim funkcije povezivanja imaju i zamjenjivačku (supstitucijsku) ulogu, koja nije svojstvena nijednom drugom tipu subordiniranih klauzi. Silić (1984: 22) stoga složene rečenice s relativnom subordiniranom klauzom s punim pravom naziva rečenicama *sui generis*, a također kaže (ibidem: 141) da bi njih „možda bilo bolje promatrati na razini leksičke supstitucije nego na razini pravih hipotaktičkih odnosa”. Uzme li se takav njihov status u obzir, onda je jasno zašto relativne rečenice predstavljaju problem svakom pokušaju klasifikacije, bez obzira na to koji se kriterij primjenjuje. Stoga smatram da je, a s obzirom na velik broj raznovrsnih hipotaktičkih konstrukcija, u najmanju ruku pokušaja vrijedno rješenje krenuti obrnutim putem i ne smatrati relativne rečenice jednom od podvrsta subordiniranih klauzi pokušavajući ih pri tome uklopiti u neku podjelu u kojoj će one biti klasificirane prema nekom hijerarhijski višem kriteriju, već ih staviti u središte klasifikacije kao primarni kriterij, tj. ostale vrste subordiniranih klauzi na polazišnoj, najshematičnijoj, taksonomijskoj razini dijeliti prema

⁵ O relativnoj se rečenici u hrvatskom i drugim novoštokavskim standardnim jezicima doista puno pisalo, pa ovdje izdvajamo samo najvažnije radove i monografije kao što su Musić (1899), Gallis (1956), Dmitrijev (1966), Brown (1986), Maček (1986), Raguž (1994) i Kordić (1995).

dihotomijskom kriteriju **relativnosti/nerelativnosti**.⁶ Važnost dihotomija u lingvističkom opisu nije potrebno posebno naglašavati, pa je u tom smislu potpuno prihvatljiva i pozornosti vrijedna Pranjkovićeva (1993: 88) opaska kada, slijedeći Silića, kaže da bi na taj način „bilo moguće razgraničiti subordinaciju supstitutivnog tipa (zavisnosložene rečenice sa supstitutivnim veznim sredstvima) od subordinacije nesupstitutivnog tipa”. Štoviše, klasifikacija na temelju dihotomije u čijoj je podlozi pojam **odnosa** potpuno je logična i opravdana jer odnos je od strukturalizma naovamo nezaobilazan kriterij i polazište lingvističke analize na svim opsnim razinama, a posebno na gramatičkoj. Ako se stoga vrste riječi mogu dijeliti na relacijske i nerelacijske, kako se to primjerice čini u kognitivnoj gramatici (usp. npr. Langacker 1991, 2008, Taylor 2002, Radden i Dirven 2007, a za hrvatski jezik Belaj i Tanacković Faletar 2014), nema nikakvoga razloga da relacija, odnosno relativnost, ne bude temeljni kriterij podjele i na razini složenijih struktura, točnije složenih rečenica subordinacijskoga tipa. To tim više što supstitutivnost kao najvažnije obilježje veznika relativnih rečenica proizlazi upravo iz odnosa koji oni uspostavljaju s antecedentom, bilo anaforičkog bilo kataforičko-anaforičkog u slučaju korelativnih (suodnosnih) rečenica. Međutim opravdanost i, rekao bih, nužnost podjele subordiniranih klauzi na one supstitucijskoga i one nesupstitucijskoga tipa, odnosno na relativne i nerelativne, ne proizlazi samo iz činjenice što su relativne rečenice na temelju takve naravi veznoga sredstva različite od ostalih nego i iz toga što im upravo takva njihova specifična narav omogućuje da se isprepleću sa svim ostalim hipotaktički ustrojenim tipovima klauzi, kako komple-

⁶ Slično mišljenje iznosi i Kordić (1995: 231–232) kada kaže: „Odnosnost je nad-pojam, zasnovan na semantičkim i formalnim kriterijima, dok je priložnost, atributnost, subjektivnost rečenice pod-pojam, zasnovan na funkcionalnom kriteriju. Tako da se mogu razlikovati atributne relativne od atributnih nerelativnih rečenica, subjektivne relativne rečenice od subjektivnih nerelativnih rečenica i, isto tako, priložne relativne rečenice od priložnih nerelativnih rečenica.” No treba istaknuti da autorica u svojoj monografiji, vodeći se formalnim kriterijem jednakih svojstava mjesnih, vremenskih i načinskih priloga s jedne strane i zamjenica koje uvode relativnu klauzu s druge strane, priložnim relativnim klauzama smatra samo mjesne, vremenske i načinske klauze. Isti stav iznose i Thompson i Longacre (1985: 178) za druge jezike: „... time, locative and manner clauses state that the relationship between time, place, or manner of the event in the main clause and that of the subordinate clause is the same. And it is precisely for this reason that they often share properties with relative clause constructions... In contrast, the other adverbial clause types (...) do not express that two events have something in common, but that one event *modifies* the other... they can not be paraphrased as relative clauses and hence do not appear in relative clause form.” U nastavku će se vidjeti da uključivanjem semantičko-pragmatičkih kriterija sva adverbijalna značenja mogu biti iskazana relativnom klauzom. Ovdje nije zgoroga spomenuti i pristup koji u svojoj tipološkoj studiji daje Hagège (1995: 69–76) dijeleći subordinirane strukture na dva tipa: (i) *relativne*, gdje se, kako kaže, ovisni iskaz podređuje imenici te na (ii) *dopunske* i *adverbijalne* kod kojih se ovisni iskaz podređuje glagolu. Iako prema takvom pristupu relativne klauze jesu izdvojene kao posebna skupina, a time i strukturalno-semantički odvojene od ostalih vrsta, u konačnici to i dalje ostaje podjela na relativne, kompletivne i adverbijalne klauze. Takav pristup kao temelj analize u jezikoslovnoj kroatistici preuzima Štrkalj Despot (2007a).

tivnim⁷ tako i adverbijalnim, pa će se recimo bez ikakvih metodoloških zapreka moći govoriti o relativnim i nerelativnim adverbijalnim ili pak relativnim i nerelativnim komplektivnim klauzama. Drugim riječima, svojstvo veznika relativnih rečenica da zamjenjuje neki od članova glavne klauze kod neraščlanjenih ili cijelu glavnu klauzu kod raščlanjenih omogućuje razvijanje različitih novih značenja u subordiniranoj klauzi, a na različite načine povezanih s antecedentom, odnosno događajnom strukturom glavne klauze čiji je on sudionik. Takav pristup omogućit će s jedne strane neproturječnu i logičnu klasifikaciju subordiniranih klauzi na temelju za gramatiku ključne dihotomije koja počiva na konceptu relacije, a s druge strane kognitivnoj lingvistici imanentnu interkategorijalnu klasifikaciju (usp. npr. Lakoff 1987, Taylor 1995), u ovom slučaju eksplicitno subordiniranih klauzi, koja počiva na brisanju strogih granica među kategorijama, a koja će se u nastavku detaljnije elaborirati. Ne treba, naravno, ni u jednom trenutku smetnuti s uma činjenicu da nijedna podjela složenih rečenica, ma koliko se ona činila prihvatljivom i neproturječnom, ne može i ne smije pretendirati na konačnost prije svega zbog brojnosti i raznovrsnosti kako subordiniranih tako i koordiniranih struktura, a što vrlo često rezultira nemogućnošću povlačenja jasnih granica, prije svega semantičkih, između koordinacije i subordinacije. Činjenica je to koju primjećuju svi koji se bave problematikom složene rečenice, a ističe ju i kognitivna gramatika

⁷ Unatoč rasprostranjenosti i uvriježenosti naziva komplektivne (dopunske, dopumbene) rečenice u gotovo svim gramatičkim teorijama, a taj naziv nije stran ni srpskim gramatičarima i teoretičarima gramatike zavisnosti (usp. npr. Mrazović i Vukadinović 1990), u hrvatskoj literaturi taj naziv vrlo rijetko upotrebljava, već se uglavnom govori o subjektivnim, objektivnim, predikatnim klauzama itd., a ovisno o opsegu pojma dopune. Jedna je od iznimaka u tom smislu Pranjkovićeva (2001: 64–68) rasprava, gdje se komplektivnim klauzama smatraju samo objektivne, rjeđe subjektivne, klauze kao dopune glagolima govorenja, mišljenja, osjećanja, volje i sl. (npr. *Tvrđi da je to laž, Mislio je da je sretan, Vjerovao je da je to točno*). U kognitivnoj se gramatici (usp. npr. Langacker 1991: 438–463, 2008: 429–453), a i inače, komplektivne klauze shvaćaju šire negoli ih tumači Pranjković, odnosno komplektivnim se klauzama smatraju sve **relacijske dopune** koje funkcionalno zauzimaju poziciju nominalnoga subjekta ili objekta, tj. koje kao vremenske relacijske predikacije (to se, naravno, odnosi samo na usidrene finitne klauze, dok nefinitne klauze pripadaju ne vremenskim relacijskim predikacijama) elaboriraju shematično relacijsko mjesto trajektora (u subjektivnim) ili orijentira (u objektivnim) sadržano u semantičkoj strukturi predikatnoga elementa glavne klauze, a u slučaju tzv. predikatnih klauzi relacijska dopuna elaborira shematično mjesto orijentira kopulativnoga glagola. U tom je smislu takav pristup sličniji pristupu u Mrazović i Vukadinović (1990), s tim što se u kognitivnoj gramatici ne inzistira na supstitucijskom odnosu s nominalnim subjektivnim ili objektivnim referentom u jednostavnoj rečenici (usp. *Govori se da će biti rata / Govori se to; Boje se da će izgubiti / Boje se toga; Ponosi se što je uspio / Ponosi se time (svojim uspjehom)* itd.) jer među takvim parnjacima postoje vrlo ozbiljne semantičke, pragmatičke i sintaktičke razlike, već se inzistira na razlici između nominalnih i relacijskih dopuna. Stoga smatram da bi metodološki najispravnije bilo govoriti o *relacijskosubjektivnim, relacijskoobjektivnim i relacijskopredikatnim* dopunama, no zbog jednoznačnosti i jednostavnosti opisa ovdje će se zadržati nazivi subjektivne, objektivne i predikatne klauze.

(usp. posebno Langacker 2008), pa stoga svaka podjela treba u prvom redu biti shvaćena kao polazište u analizi, odnosno kao prijedlog lakšega usustavljanja ogromnoga korpusa parataktičkih i hipotaktičkih struktura.

2. Rasprava

2.1. Relativne eksplicitno subordinirane klauze

Relativne eksplicitno subordinirane klauze mogu se podijeliti u četiri skupine, i to:

- a) relativne u užem smislu
- b) relativno-adverbijalne
- c) kompletivno-relativne i
- d) korelativne

Opće je svojstvo svih relativnih klauzi da zamjenjuju bilo cijelu glavnu klauzu bilo jedan njezin dio. **Relativne klauze u užem smislu** najbrojnije su i zastupaju subordinirane konstrukcije obilježene samo relativnošću, a dijele se na raščlanjene i neraščlanjene.⁸ U raščlanjenim relativnim klauzama vezno sredstvo ima nominalni profil koji zastupa cijelu glavnu klauzu (npr. *Pozvao me je k sebi na vikend, što sam odbio > Odbio sam njegov poziv na vikend*)⁹ i pri tome radnju relativne klauze koju uvodi pridružuje radnji glavne klauze. S druge strane u neraščlanjenim relativnim klauzama vezno sredstvo zastupa i modificira samo jedan supstantivni ili supstantivizirani element glavne klauze (npr. *Pozvao me je k sebi na vikend, koji je namjeravao provesti u vikendici na moru*), pri čemu relativna klauza u svojoj semantičkoj strukturi kao zavisna sastavnica sadrži neko

⁸ Brojnost relativnih klauzi u hrvatskom jeziku potvrđuje i Dmitriev (1966: 65) kada kaže da tekst na ruskom jeziku koji sadrži 133 relativne klauze u prijevodu na hrvatski jezik sadrži čak 409. Takvo stanje ima i svoje dijakronijske temelje, a posljedica je i „departicipijalizacije” participija koja počinje krajem 15. i početkom 16. stoljeća, pri čemu relativna klauza preuzima njihova sintaktičko-semantička obilježja (usp. Štrkalj Despot 2007b).

⁹ Ova je rasprava isključivo deskriptivno-eksplikativne naravi, odnosno ne pretendira ni na kakav oblik korpusno utemeljene kvantitativne analize. Cilj joj je klasifikacija i sistematizacija najčešćih tipova eksplicitno subordiniranih klauzi, pa su u skladu s tim i odabrani primjeri konvencionalizirane konstrukcije koje svaki govornik hrvatskoga jezika prepoznaje kao gramatične.

prazno mjesto elaboracije (e-mjesto) koje popunjava antecedent.¹⁰ Neraščlanjene relativne klauze, kako se to obično i čini, dalje se mogu podijeliti na restriktivne (atributne, odredbene) i nerestriktivne (apozicijske, objasnidbene, dopunske). Obilježje je restriktivnih relativnih klauzi da funkcioniraju kao obvezni modifikatori visokoshematičnoga tipa kodiranoga antecedentom, sužavajući njegovu maksimalnu ekstenziju ili ga pak smještajući u domenu varijantnosti, (npr. *Kupi salamu koju i djeca vole jesti*, Upoznao je dečka koji je najbolji prijatelj moga sina). Po tome su restriktivne klauze svojevrsni procesualni pandan kompozitnokonstruktivnim obveznim modifikatorima (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2017: 257–266) na razini jednostavne rečenice. Nasuprot restriktivnima antecedent je nerestriktivnih relativnih klauzi varijanta sam po sebi (posebno ako je riječ o vlastitom imenu koje predstavlja zadnji stupanj semantičke restrikcije), a funkcija je relativne klauze samo objasnidbene naravi kao dodatno pojašnjenje (npr. *Jučer sam u gradu sreo svoga susjeda Ivana, koji me je pozvao kod sebe na rođendan sljedeći tjedan*). Sljedeća su skupina **relativno-adverbijalne klauze**, koje možda i najbolje oslikavaju univerzalnu narav relativnih klauzi kao sintaktičkoga sredstva izražavanja različitih značenja. Relativno-adverbijalnim klauzama mogu se kodirati sva ili gotovo sva adverbijalna značenja, što zapaža već Guberina (1952: 298), a posljedica je to, kako je već rečeno, supstitucijske naravi veznoga sredstva, čime se u relativnoj klauzi omogućava razvijanje različitih novih značenja koja su povezana s događajnom semantikom glavne klauze,

¹⁰ Sintagmatskim se odnosima u kognitivnoj gramatici pristupa na temelju odnosa *konceptualne zavisnosti* (engl. *conceptual dependence*, *conceptual A/D layering*), pri čemu je cjelina bilo na razini riječi, bilo na fraznoj, bilo na razini složene rečenice ustrojena tako da je jedna sastavnica ovisna o drugoj u smislu da nezavisna sastavnica elaborira neko shematično mjesto, odnosno istaknutu podstrukturu trajektora ili orijentira, sadržano u semantičkoj strukturi zavisne sastavnice. Upravo iz toga razloga ovdje se ne upotrebljava naziv *zavisna klauza* jer je primjerice u slučaju objektnih klauzi glavna klauza ta koja je konceptualno ovisna o objektnoj klauzi kao nezavisnoj sastavnici koja elaborira shematični orijentir sadržan u semantičkoj strukturi glavne klauze, a tu činjenicu prihvaćaju čak i neki gramatičari koji ne primjenjuju kognitivnogramatički model (usp. Pranjkić 2001: 65, Gladrow 1984: 49). S druge strane kod modifikacijskih klauzi situacija je obrnuta i one su ovisne o glavnoj jer u svojoj semantičkoj strukturi sadrže prazno mjesto, u ovom slučaju trajektora, koje elaborira glavna klauza. Stoga se u kontekstu metodologije kognitivne gramatike kudikamo prihvatljivijima čine nazivi glavna i subordinirana klauza jer se tako ističe **profiliranje** kao možda i najvažniji aspekt analize složenih rečenica. Drugim riječima, glavna je klauza glavna po tome što kompozitna struktura, odnosno složena rečenica kao cjelina, nasljeđuje njezin profil (značenje), ona je odrednik profila (engl. *profile determiner*), a subordinirana je klauza subordinirana po tome što je njezin profil na razini kompozitne strukture podređen profilu glavne klauze, odnosno konceptualno potisnut u drugi plan (usp. o tome i u Cristofaro 2003: 15–51). O odnosu glave, modifikatora i dopune u kontekstu metodologije kognitivne gramatike vidi više u Langacker (1991, 2008), Taylor (2002), a za hrvatski jezik, s posebnim naglaskom na imenskoj sintagmi, u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 177–208).

odnosno antecedentom kao njezinim aktantom. U hrvatskim se gramatikama, a i šire, obično navodi samo povezanost relativnih klauzi s mjesnim i vremenskim značenjem, a u nekim su raspravama prepoznate i još neke relativno-adverbijalne konstrukcije, u prvom redu uzročne (usp. Kovačević 1998: 181–192), posljedične (Kovačević 1998: 192, 298, Vukojević 2008: 375–401) i dopusne (Kovačević 1998: 192, 298). Kada su u pitanju razlozi upotrebe relativne klauze za izražavanje uzročnih odnosa, potpuno je prihvatljiv Kovačevićev stav koji u prvom redu ističe pragmatičku razliku između adverbijalne i relativno-adverbijalne uzročne klauze, a isto vrijedi i za ostale slične tipove relativno-adverbijalnih klauzi sa supstantivnim antecedentom: „Dok je u složenoj rečenici sa zavisnom klauzom uvedenom uzročnim veznikom komunikativno težište na predikatima klauza, dotle je u složenoj rečenici s uzročnom relativnom klauzom u centru supstantivni antecedent kao ‘karika’ uključena i u uzročni i u posljedični sadržaj... Tako je izbor složene rečenice s relativnom klauzom za obilježavanje kauzalne veze posljedica i komunikativnih i strukturnih i stilskih razloga.” (Kovačević 1998: 191–192). Relativno-adverbijalne klauze također mogu biti raščlanjene i neraščlanjene, a neraščlanjene opet restriktivne ili nerestriktivne. Budući da ovdje nema prostora za detaljniju analizu svakoga tipa relativno-adverbijalnih klauzi, a to nije ni primarni predmet ove rasprave, u nastavku ćemo navesti po nekoliko primjera adverbijalnih značenja ostvarenih što raščlanjenom što neraščlanjenom nerestriktivnom ili, rjeđe, restriktivnom relativnom klauzom te njima komplementarnih parafraza adverbijalnom klauzom ili klauzom sa zamjeničkim relativizatorom kao pandanom priložnom u slučaju mjesnih i vremenskih klauzi, usp. (1–20):

POSLJEDIČNE

(1) Jučer je Ivan na sjednici grubo izvrijeđao Marka, **koji je nakon toga naglo osjetio mučninu**. > Jučer je Ivan na sjednici grubo izvrijeđao Marka **da je / [tako] da je / ovaj nakon toga naglo osjetio mučninu**.

(2) Nisi učio, **zbog čega nisi ni položio ispit**. > Nisi učio, **tako da nisi ni položio ispit**.

(3) Hrvatska je jučer na svjetskom prvenstvu pobijedila Englesku, **čime je izazvala oduševljenje brojnih navijača**. > Hrvatska je jučer na svjetskom prvenstvu pobijedila Englesku, **tako da je izazvala oduševljenje brojnih navijača**.

(4) Hrvatski BDP još uvijek stagnira, što će rezultirati padom na ljestvicama konkurentnosti. > Hrvatski BDP još uvijek stagnira, **tako da se može očekivati pad na ljestvicama konkurentnosti.**

UZROČNE

(5) Sudac je u posljednjoj minuti isključio Dinamova kapetana, **koji je napravio prekršaj za drugi žuti karton.** > Sudac je u posljednjoj minuti isključio Dinamova kapetana **jer je napravio prekršaj za drugi žuti karton.**

(6) Hrvatski BDP sporo raste, **što je posljedica neodgovornog ponašanja svih dosadašnjih vlada.** > Hrvatski BDP sporo raste **jer su se sve dosadašnje vlade neodgovorno ponašale.**

UVJETNE

(7) Bio bi puno ljepši svijet **u kojem ne bi bilo ratova i gladi.** > Bio bi puno ljepši svijet **kad ne bi bilo ratova i gladi.**

(8) Puno bismo zadovoljnije živjeli u gradu **u kojem ne bi bilo toliko smeća.** > Puno bismo zadovoljnije živjeli u gradu **kad u njemu ne bi bilo toliko smeća.**

(9) Za vikend namjeravamo ići na izlet, što će u prvom redu ovisiti **o vremenu.** > Za vikend namjeravamo ići na izlet **ako bude lijepo vrijeme.**

NAMJERNE

(10) Otputovali su u francusku metropolu, **u kojoj su željeli posjetiti brojne muzeje i znamenitosti.** > Otputovali su u francusku metropolu **kako bi posjetili / da posjete brojne muzeje i znamenitosti.**

(11) I oni će uskoro osnovati svoju stranku, **što bi im, vjeruju, omogućilo lakše uključivanje u politički život.** > I oni će uskoro osnovati svoju stranku **da bi se lakše uključili u politički život.**¹¹

¹¹ Ovdje treba istaknuti značenje modalnoga glagola *vjerovati*, čijim se uvođenjem relativno-namjerna klauza razlikuje od relativno-posljedične bez toga glagola, usp.: *I oni će uskoro osnovati svoju stranku, što bi im, vjeruju, omogućilo lakše uključivanje u politički život.* > *I oni će uskoro osnovati svoju stranku da bi se lakše uključili u politički život.* / *I oni će uskoro osnovati svoju stranku, što bi im omogućilo lakše uključivanje u politički život.* > *I oni će uskoro osnovati svoju stranku tako da će se lakše uključiti u politički život.* Naime namjerne rečenice odlikuju se značenjem cilja (finalnosti) koji je uvijek upitan i potencijalan, što je kompatibilno s modalnim značenjem upitne ostvarivosti glagola *vjerovati* u značenju *pretpostavljati* ili *smatrati*.

DOPUSNE

(12) Ivan nije bio među najboljim učenicima, **što nije predstavljalo prepreku da ga profesori najviše vole.** > **Iako su ga profesori najviše voljeli,** Ivan nije bio među najboljim učenicima.

(13) Europsko prvenstvo 2004. godine pamtit će se po velikom uspjehu Grčke, **koja je kao jedan od najvećih autsajdera osvojila naslov prvaka.** > Europsko prvenstvo 2004. godine pamtit će se po velikom uspjehu Grčke, koja je osvojila naslov prvaka **iako je bila jedan od najvećih autsajdera.**

VREMENSKE

(14) Stigli smo u Zagreb, **nakon čega smo najprije otišli u hotel.** > **Nakon što smo / Kada smo stigli u Zagreb,** najprije smo otišli u hotel.

(15) Dogodilo se to onoga dana **kad mu je umro otac.** > Dogodilo se to onoga dana **u kojem mu je umro otac.**

MJESNE

(16) Naći ćemo se na glavnom trgu, **gdje smo se našli i jučer.** > Naći ćemo se na glavnom trgu, **na kojem smo se našli i jučer.**

(17) Nastavili su put prema vrhu, **kamo ih je poslao šef ekspedicije.** > Nastavili su put prema vrhu, **na koji ih je poslao šef ekspedicije.**

(18) Prolazili su kroz gustu borovu šumu, **kuda je prije njih prošla i prethodna grupa turista.** > Prolazili su kroz gustu borovu šumu, **kroz koju je prije njih prošla i prethodna grupa turista.**

NAČINSKE

(19) Ponudio mu je posao, **čime ga je uvjerio da odustane od odlaska iz zemlje.** > Uvjerio ga je da odustane od odlaska iz zemlje **time što / tako da mu je ponudio posao.**

(20) Sjevernokorejski diktator već mjesecima provodi testiranja nuklearnih bojevih glava, **pomoću čega cijeli svijet drži u strahu.** > Sjevernokorejski diktator cijeli svijet drži u strahu **time što / tako da već mjesecima provodi testiranja nuklearnih bojevih glava.**

Osim navedenih temeljnih tipova relativnih adverbijalnih klauzi mogu se spomenuti i neki rubniji tipovi, kao što su recimo *ekspektivne klauze* koje se u svojim nerelativnim varijantama uvode složenim veznicima *umjesto da* i *umjesto što*, pa prema tome mogu biti hipotetične s veznikom *da* (npr. **Umjesto da učiš, ti samo gledaš televiziju**) ili faktivne s veznikom *što* (**Uči umjesto što stalno gledaš televiziju**) i *specifikacijske klauze* popratnookolnosnoga značenja uvedene veznicima *s tim što* i *s tim da*,¹² koje se semantički isprepleću i s dvama koordinacijskim značenjima: značenjem sastavnosti, jer su sadržaji dviju klauza načelno kompatibilni, odnosno ne isključuju se, i značenjem suprotnosti, koje je rezultat korektivne naravi specifikacijske klauze, odnosno dodatnoga pojašnjenja sadržaja glavne klauze (usp. *Riblji paprikaš najbolje je kuhati na jakoj vatri, s tim što treba paziti da ne iskipi* > *Riblji paprikaš najbolje je kuhati na jakoj vatri i pri tome treba paziti da ne iskipi* / *Riblji paprikaš najbolje je kuhati na jakoj vatri, ali pri tome treba paziti da ne iskipi*). Relativni parnjaci takvih konstrukcija iskazani raščlanjenom klauzom bili bi recimo sljedeći (21–23):

(21) Stalno gledaš televiziju, **što za promjenu ne bi bilo loše zamijeniti učenjem.** > Stalno gledaš televiziju **umjesto da učiš.**

(22) Idi pokositi travu, **što ne bi bila loša alternativa stalnom gledanju televizije.** > Idi pokositi travu **umjesto što stalno gledaš televiziju.**

(23) Riblji paprikaš najbolje je kuhati na jakoj vatri, **pri čemu treba paziti da ne iskipi.** > Riblji paprikaš najbolje je kuhati na jakoj vatri, **s tim što treba paziti da ne iskipi.**

Sljedeću podskupinu relativnih klauzi čini jedan tip kompletivnih klauzi, točnije jedan tip izričnih objektnih klauzi s veznicima *kako* i *gdje*, pri čemu su one s veznikom *kako* češće i neutralnije.¹³ Takve kompletivno-relativne klauze¹⁴ dolaze isključivo kao relacijske dopune perceptivnim glagolima tipa *čuti*, *vidjeti*, *primijetiti*, *osjetiti* i sl., a odlikuju se time što subordinirana klauza ima dvostruku funkciju: ona je i relacijska dopuna (relacijski objekt) glagola glavne klauze

¹² O ekspektivnim i specifikacijskim klauzama popratnookolnosnoga značenja klauzama vidi više u Kovačević (1998: 158–168, 141–150).

¹³ O tim konstrukcijama usporedi i u Kordić (1995: 257–258), Kovačević (1998: 169–180), Stevanović (1991: 827, 830, 864–869) i Derossi (1966–67).

¹⁴ *Kompletivno-relativne* klauze primjereniji je naziv od naziva *relativno-kompletivne*, odnosno slažem se s Kovačevićem (1998: 174) da su takve strukture primarno objektna, a sekundarno relativne postmodifikacijske. Inače, Kovačević ih naziva *izrično-adjektivnima*.

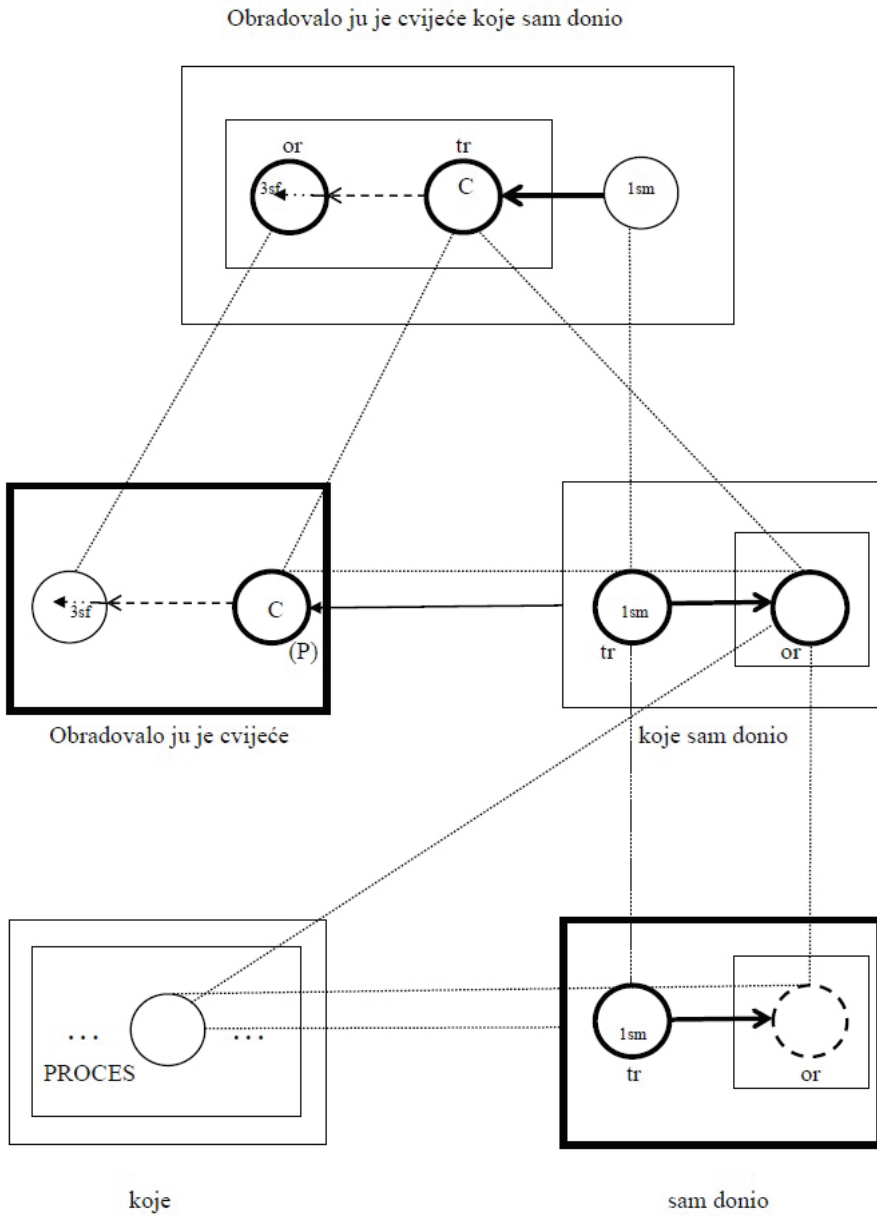
i relacijski postmodifikator objekta glavne klauze kao imeničkoga antecedenta, usp. (24–25):

(24) Čuli smo još samo njihove glasove **kako / gdje odzvanjaju u noći**. > Čuli smo još samo njihove glasove **koji su odzvanjali u noći**.

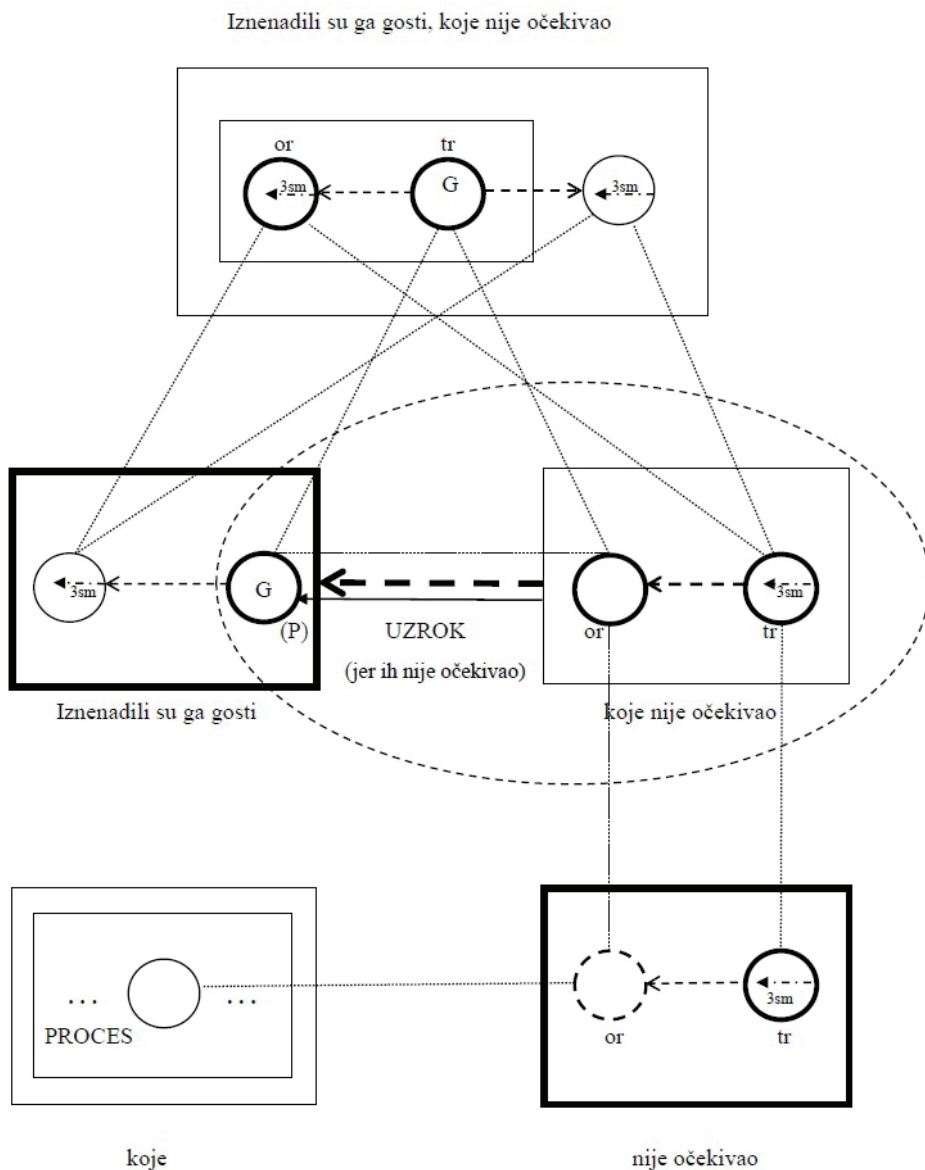
(25) U snijegu smo vidjeli otiske čizama **kako / gdje vode kroz šumu sve do vrha**. > U snijegu smo vidjeli otiske čizama **koji su vodili kroz šumu sve do vrha**.

Iako Kordić (1995: 255) dobro primjećuje da u takvim konstrukcijama *kako* i *gdje* nisu prilozi, nego samo veznici jer nemaju sintaktičku ulogu unutar relativne klauze, njima imanentno priložno značenje ipak dolazi do izražaja unatoč njihovoj zamjenjivosti. Tako je primjerice u rečenici *Čuli smo još samo njihove glasove kako odzvanjaju u noći* više naglasak na procesu odzvanjanja kao rezultatu veće profiliranosti načina kao modifikatora same radnje, dok je rečenica *Čuli smo još samo njihove glasove gdje odzvanjaju u noći* statičnija zbog profiliranosti okolnosti mjesta kao doprinosa priložnoga porijekla veznika *gdje*. Slike 1a–c prikazuju integraciju sastavnica složene rečenice s restriktivnom relativnom klauzom u užem smislu (1a), s adverbijalnom nerestriktivnom relativno-uzročnom klauzom (1b) te s kompletivno-relativnom objektom klauzom (1c). Na slici 1a najprije dolazi do integracije relativizatora *koje* kao orijentira (objekta) subordinirane relativne klauze s finitnim oblikom perfekta glagola *donijeti* kao odrednika profila, odnosno glave konstrukcije, što je označeno debljim pravokutnikom. Na početku integracije *koje* kao samostalna sastavnica predstavlja jedino potencijalnog sudionika nekog shematičnoga procesa, a integracijom s glagolom postaje dio specifičnijega procesa (usp. o tome i u Langacker 2008: 426) tvoreći kompozitnu konstrukciju, odnosno relativnu klauzu *koje sam donio*. U sljedećem koraku relativna se klauza integrira s glavnom klauzom *Obradovao ju je cvijeće* kao, naravno, odrednikom profila cijele složene rečenice, a ključan je odnos korespondencije između objektnoga relativizatora subordinirane relativne klauze *koje* i trajektora (subjekta) glavne klauze *cvijeće* kao antecedenta, odnosno **pivota** (P), koji relativna klauza modificira (puna strelica). Zanimari li se razlika u (ne)restriktivnosti, sintagmatski odnosi među sastavnicama relativno-uzročne klauze (1b) gotovo su identični, a razlika je samo semantičke naravi jer se integracijom pivota *gosti* i postmodifikacijske relativne klauze uve-

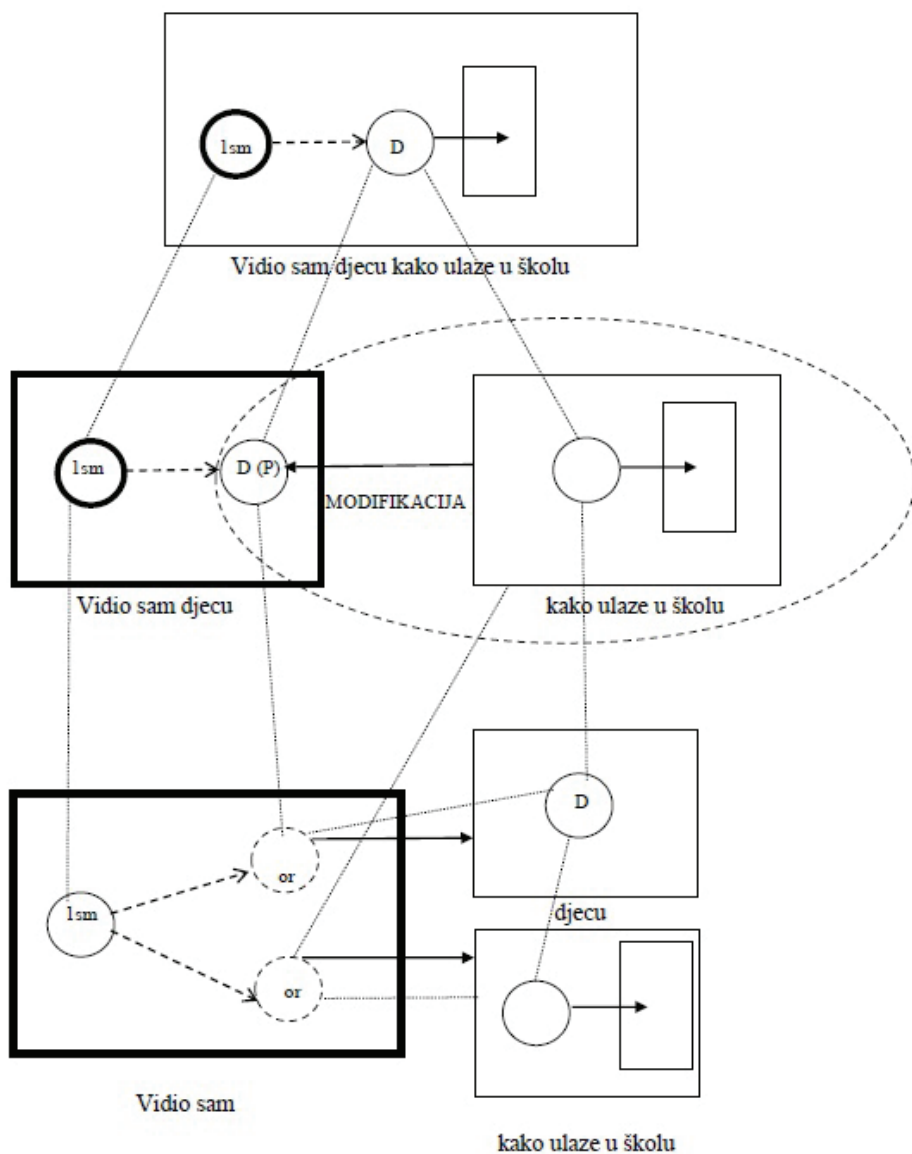
dene objektnim relativizatorom *koje* razvija i sekundarno uzročnoadverbijalno značenje relativne klauze. Integracija sintagmatskih sastavnica složene rečenice s kompletivno-relativnom objektnom klauzom (1c) odvija se tako da na prvoj razini finitni oblik glagola *vidjeti* u glavnoj (ali, kako je već rečeno, konceptualno zavisnoj jer je riječ o komplementaciji) klauzi u svojoj semantičkoj strukturi sadrži dva shematična mjesta orijentira, koja elaboriraju nominalni objekt *djeca* i relacijski *kako ulaze u školu*. Na drugoj se razini kompletivna klauza *kako ulaze u školu* integrira s glavnom *Vidio sam djecu* kao odrednikom profila te pri tome ujedno počinje funkcionirati i kao postmodifikator nominalnoga objekta / pivo-ta glavne klauze *djecu* postajući kompletivno-relativnom klauzom kompozitne hipotaktičke strukture *Vidio sam djecu kako ulaze u školu*.

Slika 1a. Složena rečenica s relativnom (restriktivnom) klauzom u užem smislu

Slika 1b. Složena rečenica s relativno-adverbijalnom uzročnom klauzom

Slika 1c. Složena rečenica s kompletivno-relativnom objektnom klauzom

Poseban su tip relativnih klauzi **korelativne (suodnosne) klauze**, koje mogu biti postmodifikacijske, kompletivne (subjektne, objektne i predikatne) i adverbijalne, a uvode se relativnim zamjenicama i priložima kao supstitutivnim veznim sredstvima koja su u kataforičko-anaforičkom odnosu najčešće s medijalnim i distalnim demonstrativnim pokaznim zamjenicama, zamjeničkim pridjevima i priložima kao korelacijskim antecedentima.¹⁵ Sve korelativne rečenice mogu se podijeliti na dvije vrste, i to s obzirom na kontaktni ili distaktni položaj korelacijske riječi i supstitutivnoga veznog sredstva, a evo i nekih najčešćih tipova (26–34, 26a–34a):

(26) **Oni** neka dođu **koji** su pozvani.

(26a) Neka dođu (**oni**) **koji** su pozvani.

(27) **One** pozovite **koje** hoćete.

(27a) Pozovite (**one**) **koje** hoćete.

(28) **Onaj** je prijatelj **koji** je s tobom i u nevolji.

(28a) Prijatelj je (**onaj**) **koji** je s tobom i u nevolji.

(29) **Tamo** ćemo se naći **gdje** smo se dogovorili.

(29a) Naći ćemo se (**tamo**) **gdje** smo se i dogovorili.

(30) **Onda** dođite **kada** budete raspoloženi.

(30a) Dođite (**onda**) **kada** budete raspoloženi.

(31) **Onako** napravite **kako** su vam rekli.

(31a) Napravite (**onako**) **kako** su vam rekli.

(32) **Onoliko** donesite **koliko** treba.

(32a) Donesite (**onoliko**) **koliko** treba.

(33) **Onako** napravite **kao što** smo napravili mi.

(33a) Napravite (**onako**) **kao što** smo napravili mi.

(34) **Tako** je bilo vruće **da** se nismo mogli prestati znojiti.

(34a) Bilo je vruće (**tako**) **da** se nismo mogli prestati znojiti.

¹⁵ Takve antecedente Kordić (1995) naziva *formalnim antecedentima*, što je s obzirom na metodološki okvir u kojemu se kreće potpuno prihvatljivo. No kognitivnoj gramatici nije jer se polazi od toga da nijedna simbolička gramatička jedinica nije značenjski ispražnjena (svaka se naime sastoji od fonološkoga i semantičkoga pola), pa posljedično nijedna ne može imati samo formalna obilježja.

Iako svi navedeni parnjaci dijele istu semantičku bazu, što se vidi po tome da ispuštanje korelacijske riječi u bilo kojoj konstrukciji ne mijenja njezin status u kategorijalnom smislu, oni nisu ni semantički, ni sintaktički, ni pragmatički jednakovrijedni. Konstrukcije s diskontaktnim položajem korelacijske riječi i veznika (26–34) oprimjeruju korelativne rečenice u kojima demonstrativna ili priložna korelacijska riječ pripada glavnoj klauzi i funkcionira kao fokalni aktant (subjekt ili objekt) ili pak kao adverbijalni modifikator¹⁶ označava okolnost ili svojstvo (ako je u pitanju način), a zamjenički ili priložni subjunktori uvode (ko)relativnu subordiniranu klauzu postmodifikacijskoga tipa,¹⁷ pa takve subordinirane klauze imaju status **(ko)relativnih postmodifikacijskih** klauzi. Nasuprot tomu, situacija je drukčija kada se korelacijska riječ nađe u kontaktnom položaju s veznim sredstvom (26a–34a), a takve se konstrukcije u gramatikama i radovima posvećenim toj problematici različito tumače. Tako primjerice Mrzović i Vukadinović (1990) na više mjesta u svojoj gramatici, a isto je i u Jahić, Halilović i Palić (2000: 422), zastupaju mišljenje da je i tada riječ o atributnim rečenicama, odnosno i u takvim konstrukcijama korelacijsku riječ smatraju dijelom glavne klauze koja funkcionira kao upravna riječ subordinirane, pa recimo u konstrukciji *Pozovite onoga koga hoćete* veznikom smatraju samo *koga*, odnosno *koga hoćete* smatraju atributnom klauzom, a isto čine i s različitim adverbijalnim klauzama toga tipa. Isti je stav implicitno prisutan i kod Barić i dr. (1995), Katičića (1991) te Kordić (1995: 225–260) jer korelacijsku riječ također smatraju dijelom glavne klauze. Suprotno mišljenje iznose Pranjković (2001: 38–39) i Palić (2007: 162) tvrdeći da korelacijska riječ i vezno sredstvo u takvim slučajevima tvore složeni veznik, pa je stoga riječ o drukčijoj vrsti korelativnosti, pri čemu se smanjuje kataforičnost i gubi intenzifikatorska funkcija supstantiviziranoga demonstrativa izražena u konstrukcijama s distaktnim položajem, odnosno korelacijska se riječ semantički ispražnjava „pa služi zapravo samo kao svojevrzni prijelaz od glavne do zavisne surečenice” (Pranjković 2001: 38). Kudikamo prihvatljivijim smatram Pranjkovićev i Palićev stav, odnosno također mislim da se u konstrukcijama s kontaktnim položajem treba govoriti o složenom vezniku. Međutim osim toga što korelacijska riječ u kontaktnom položaju

¹⁶ Adverbijalni modifikator naziv je koji se u kognitivnoj gramatici upotrebljava u značenju adjunkta (dodatka), o čemu vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 266–272).

¹⁷ Umjesto u hrvatskoj gramatičkoj tradiciji uobičajenoga naziva *atributne rečenice* upotrebljava se naziv *postmodifikacijske klauze* koji je sastavni dio metodologije kognitivne gramatike, ali i mnogih drugih gramatičkih teorija. O razlozima za takvo terminološko rješenje kao i o razlozima za naziv *modifikator* umjesto *atributa* vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2014, 2017).

premošćuje jaz između glavne i subordinirane klauze, mislim da se unutar takvog složenog veznika može slobodno govoriti i o tome da demonstrativ dostiže još viši stupanj gramatikalizacije te funkcionira vrlo slično članu kao funkcionalnoj kategoriji u hrvatskom jeziku, točnije određenom članu, čiju funkciju vrše upravo nenaglašeni oblici demonstrativa, najčešće medijalni,¹⁸ determinirajući (usidrujući) bilo subjekt bilo objekt subordinirane klauze kodiran relativnom zamjenicom ili pak priložni veznik ako je riječ o adverbijalnoj korelativnoj klauzi. Bez obzira na ispražnjavanje kataforičkoga značenja i u okviru takvih složenih veznika neosporno se može govoriti o kataforičko-anaforičkom odnosu između demonstrativne korelacijske riječi i zamjeničkoga ili priložnoga veznog sredstva, no determinatorska je funkcija puno izraženija. Vidi se to primjerice i po tome što kada se kompletivne ili adverbijalne rečenice bez korelacijske riječi suprotstave habitualnim klauzama¹⁹ s veznicima *gdje god, kako god, koliko god, kad god, tko god* itd. gotovo uopće ne dolazi do promjene značenja jer veznici kompletivnih i adverbijalnih klauzi upotrijebljeni samostalno predstavljaju tip općenitoga značenja, a ne varijantu,²⁰ pa su stoga zamjenjivi habitualnim parnjacima s česticom *god*, kojom se ističe univerzalna kvantifikacija ili kvalifikacija, usp. (35–36, 35a–36a):

(35) Naći ćemo se **gdje** hoćete.

(35a) Naći ćemo se **gdje god** hoćete.

(36) Pozovite **koga** hoćete.

(36a) Pozovite **koga god** hoćete.

Nasuprot tomu korelativne konstrukcije bez obzira na kontaktni ili distaktni položaj demonstrativa i veznoga sredstva nisu kompatibilne s habitualnim konstrukcijama, a upravo zbog determinatorske funkcije korelacijske riječi kao određenoga člana u kontaktnom položaju ili supstantiviziranoga demonstrativa u distaktnom položaju, funkcije koja usidrava referent, odnosno svojom epistemičkom ulogom izdvaja jednu varijantu iz prostora tipa, usp. (37–37b, 38–38b):

¹⁸ O funkcionalnoj kategoriji određenoga i neodređenoga člana vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2014, 2017), Belaj i Matovac (2015), Belaj, Matovac i Tanacković Faletar (2019) te u Katunar, Willer-Gold i Gnjatović (2013).

¹⁹ O sintaksi i semantici habitualnih rečenica vidi više u Pranjković (2001: 59–63).

²⁰ O odnosu tipa i varijante vidi više u Langacker (1991), a u kontekstu semantičkih aspekata ustroja imenske sintagme u Belaj i Tanacković Faletar (2014).

(37) Naći ćemo se **tamo gdje** hoćete.

(37a) *Naći ćemo se **tamo gdje god** hoćete.

(37b) ***Tamo** ćemo se naći **gdje god** hoćete.

(38) Pozovite **onoga koga** hoćete.

(38a) *Pozovite **onoga koga god** hoćete.

(38b) ***Onoga** pozovite **koga god** hoćete.

Zbog izražene determinatorske funkcije demonstrativne korelacijske riječi unutar složenoga veznika s jedne strane te formalno prisutnoga, ali defokusiranoga, kataforičko-anaforičkoga odnosa unutar njega s druge strane takve ćemo složenovezničke konstrukcije s kontaktnim položajem demonstrativa i relativnih zamjenica i priloga nazvati **determinacijskim vezničkokorelativnim** komplektivnim i adverbijalnim klauzama.²¹ Njima su na prvi pogled slične i konstrukcije s visokoshematičnim imeničkim sastavnicama mjesnoga, vremenskog, način-skog, uzročnog, namjernog, pogodbenog i drugih značenja, koje također sa subjuntorom ili nekim subjunktivnim elementom tvore složeni veznik, tj. također ne pripadaju glavnoj klauzi, ali se ne mogu smatrati korelativnim konstrukcijama jer se između takvih imenica i veznika ne uspostavlja kataforičko-anaforički odnos, usp. (39–44):

(39) Našli smo se **na mjestu gdje** smo se dogovorili.

(40) Došli su **u vrijeme kad** nismo bili kod kuće.

(41) Napravili su to **na način na koji** nisu trebali.

(42) Otišli smo u grad **u namjeri / s namjerom da** se dobro provedemo.

(43) Možeš se ići igrati **pod uvjetom da** prvo napišeš zadaću.

(44) Ne možeš ići van **iz razloga što** nisi bio ni u školi.

²¹ Opisane determinacijske vezničkokorelativne konstrukcije mogu se smatrati vezničkokorelativnima u *užem smislu* jer korespondiraju s postmodifikacijskim korelativnim konstrukcijama obilježenima distaktnim položajem demonstrativa i veznoga sredstva. Nasuprot njima može se govoriti i o čitavom nizu vezničkokorelativnih konstrukcija u širem smislu, a to su one subordinirane klauze koje se uvode složenim veznicama s demonstrativom kao sastavnim i neodvojivim dijelom veznika, kao primjerice *umjesto (toga) da, umjesto (toga) što* u ekspektivnim klauzama, *s tim što, s tim da* u specifikacijskim klauzama popratnookolnosnoga značenja, *osim (toga) što, osim (toga) da, izuzev (toga) što, osim (onda) kad* u ekspektivnim subordiniranim klauzama i sl.

Može se reći da je funkcija imenice uopćenoga značenja u tim konstrukcijama dvojaka: prva je u tome što one dodatno ekspliciraju²² okolnost ili svojstvo iskazano primarnim zamjениčkim ili priložnim veznim sredstvom subordinirane klauze, a onda i nju samu, a druga je da ujedno funkcioniraju i kao antecedent unutar tako stvorenoga složenog veznika, pa zamjениčki ili priložni dio veznika funkcionira kao njihov postmodifikator. Za razliku od korelativnih klauzi s demonstrativima koji zastupaju varijante u konstrukcijama s imenicama uopćena značenja ne postoji mogućnost razdvajanja veznika jer je riječ o imenicama koje zastupaju visokoshematične tipove koji ne dopuštaju odvajanje od svojih modifikatora, odnosno stupanj shematičnosti imenice proporcionalan je stupnju nemogućnosti njezina odvajanja od veznčkoga postmodifikatora,²³ usp. (39a–44a):

(39a) ***Na mjestu** smo se našli **gdje** smo se dogovorili.

(40a) ***U vrijeme** su došli **kad** nismo bili kod kuće.

(41a) ***Na način** su to napravili **na koji** nisu trebali.

(42a) ***U namjeri / s namjerom** smo otišli u grad **da** se dobro provedemo.

(43a) ***Pod uvjetom** se možeš ići igrati **da** prvo napišeš zadaću.

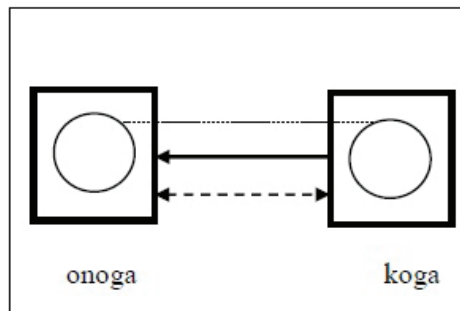
(44a) ***Iz razloga** ne možeš ići van što nisi bio ni u školi.

Konceptualnosemantički odnosi u tim trima opisanim tipovima konstrukcija prikazani su na slikama 2a–c. Slika 2a prikazuje odnos korelacije između demonstrativne korelacijske riječi i veznika relativne rečenice kao odvojenih sintaktičkih elemenata u postmodifikacijskim korelativnim klauzama, pri čemu puna deblja strelica označava postmodifikacijsku funkciju relativne klauze uvedene akuzativom relativne zamjenice *tko* kao veznoga sredstva koje uvodi objektu korelativnu klauzu. Točkasta linija označava odnos korespondencije, a dvostruka isprekidana strelica signalizira korelativnost. Na slici 2b deblji pravokutnik označava da je riječ o jedinstvenom korelativnom veznom sredstvu unutar kojega demonstrativ funkcionira kao determinator, točnije određeni član

²² Upravo zbog izražene eksplicitivnosti takve su konstrukcije s imenicama uopćena značenja izrazito frekventne u administrativnom stilu.

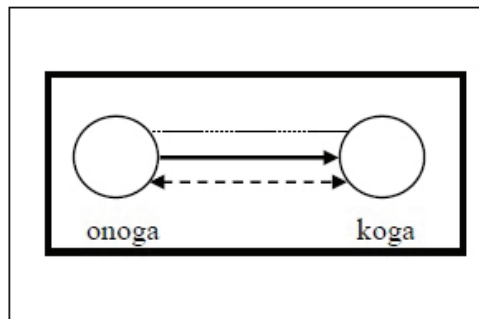
²³ U tom se smislu kudikamo prihvatljivijima čine konstrukcije sa specifičnijim imenicama kao antecedentima, pri čemu se smanjuje restriktivnost i ikonički povećava mogućnost odvajanja, usp.: ?*U ulici smo se našli u kojoj smo se igrali kao djeca, ?Na trgu smo se sreli na kojem se i upoznali / Starog poznanika sreću sam jučer u gradu, kojeg nisam vidio barem deset godina, Opet je Ivana pitao za savjet, koji mu po ne znam koji put nije želio pomoći.*

(deblja puna strelica), a točkasta linija i dvostruka isprekidana strelica, kao i na slici 2a, označavaju korespondenciju i korelativnost. O jedinstvenom veznom sredstvu riječ je i u nekorelativnim konstrukcijama sa shematičnim imenicama uopćena značenja prikazanim na slici 2c, gdje je isprekidanim krugom istaknuta shematičnost imenica tipa *mjesto*, *vrijeme*, *način* itd. Isprekidanim krajem deblje strelice označena je eksplikativna narav takvih imenica, a punim krajem modifikatorska funkcija priložnoga veznika. Dvostruka isprekidana linija koja ukazuje na korelativnost izostavljena je jer nema kataforičko-anaforičkoga odnosa kao osnovnoga preduvjeta ostvarivanja korelativnosti.

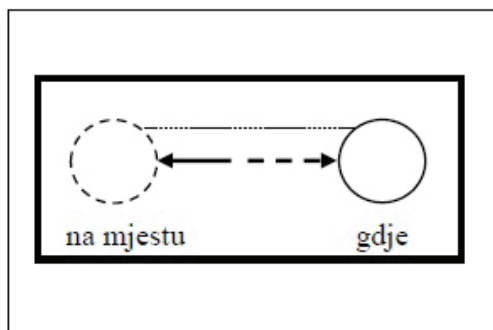
onoga...koga

Slika 2a. Postmodifikacijske korelativne klauze

onoga koga

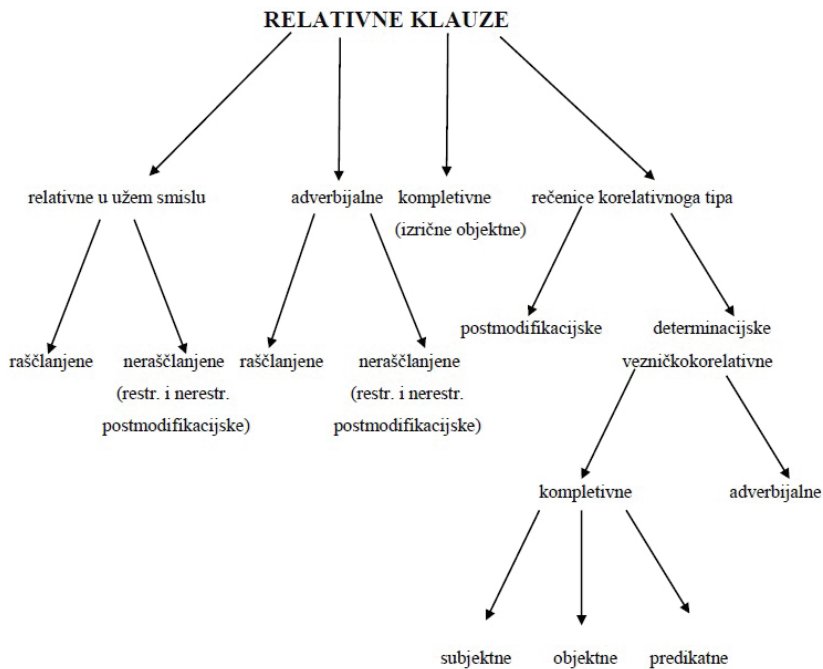
Slika 2b. Determinacijske vezničkorelativne klauze

na mjestu gdje

Slika 2c. Nekorelativne konstrukcije s visokoshematičnim imenicama

Taksonomija relativnih klauzi shematski je prikazana na slici 3.

Slika 3. Relativne klauze

2.2. Nerelativne eksplicitno subordinirane klauze

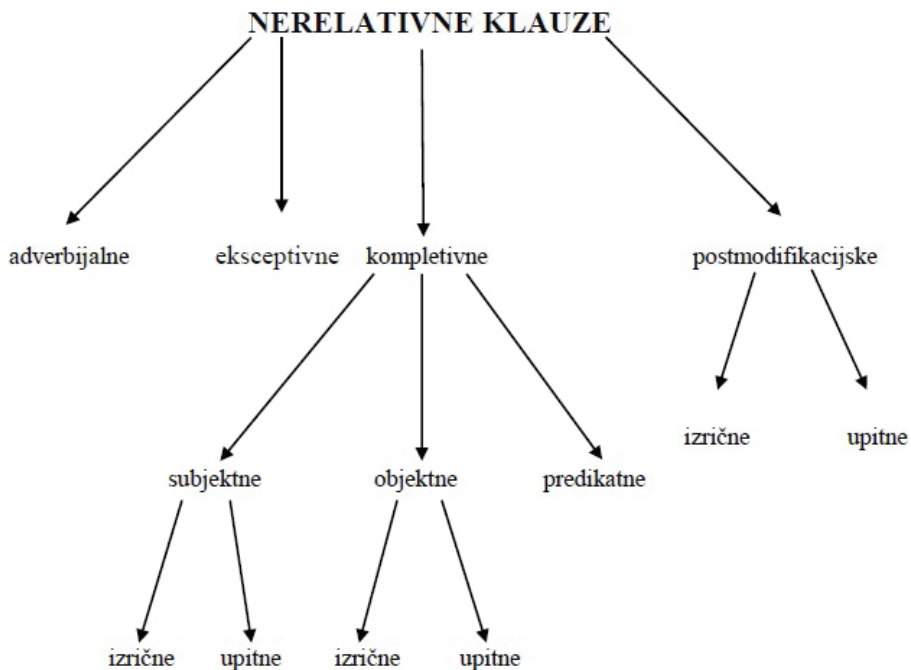
Budući da su u središtu pozornosti ove rasprave relativne klauze, nerelativne klauze neće se detaljnije analizirati jer su u različitim gramatičkim priručnicima i radovima uglavnom dobro i temeljito opisane, a sama bi njihova pomnija analiza zahtijevala kudikamo više prostora, prije svega zbog raznovrsnosti i brojnosti veznih sredstava kojima se uvode. Stoga ćemo se ovdje ograničiti samo na njihovu tipologiju te dati po jedan primjer za svaki tip. Nerelativne rečenice mogu se podijeliti na tri osnovna tipa: **kompletivne, adverbijalne i postmodifikacijske**. Kompletivne nerelativne klauze dalje se dijele na **subjektne, objektne i predikatne**. Predikatne klauze uključuju relacijske dopune kopulativnoga glagola kao supstitute nominalnoga imenskoga dijela predikata u kojima korelativni demonstrativ nije eksplicitan iako se uvijek podrazumijeva i može biti iskazan (npr. *Nastava je (takva) da dosadnija ne može biti.*), a subjektne i objektne klauze mogu biti izrične (npr. *Priča se da će biti rata.*, *Rekli su im da napuste prostoriju.*) i upitne (npr. *Nije naznačeno kojim smjerom treba krenuti.*, *Pitajte ih gdje ćemo se naći.*). Adverbijalne klauze, isto kao i adverbijalni modifikatori na razini jednostavne rečenice, modificiraju cijelu glavnu klauzu i dijele se na mjesne (npr. *Dođite gdje smo se dogovorili.*), vremenske (npr. *Šute dok jedu.*), načinske (npr. *Napravite kako hoćete.*), usporedne ili poredbene (npr. *Ponašaju se kao što smo se i mi ponašali nekada.*),²⁴ uzročne (npr. *Nisi položio ispit jer nisi učio.*), namjerne (npr. *Otišao je u trgovinu da kupi kruh.*), posljedne (npr. *Nisi učio tako da nisi položio ispit.*)²⁵ te uvjetne ili pogodbene, koje mogu biti realne, potencijalne i irealne (npr. *Sve ćeš vidjeti ako dođeš.*, *Položili biste ako biste učili.*, *Da nema ratova, svi bismo bili sretniji.*). Postmodifikacijske klauze treća su temeljna vrsta nerelativnih klauzi, a isto kao i kompletivne subjektne i objektne mogu biti izrične (npr. *Na sjednici je donesen zaključak da se sporazum ipak potpiše.*) i upitne (npr. *Sada imamo problem kako riješiti tu situaciju.*).

Osim spomenutih temeljnih tipova nerelativnih eksplicitno subordiniranih klauzi treba spomenuti i konstrukcije koje ne pripadaju ni kompletivnim, ni adverbijalnim.

²⁴ U većini mjesnih, vremenskih, načinskih i usporednih klauzi također se uvijek može eksplicirati demonstrativna korelacijska riječ (npr. *Dođite (tamo) gdje smo se dogovorili.*, *Dođite (onda) kada smo vam rekli.*, *Napravite (onako) kako smo vam rekli.*, *Ponašaju se (onako) kao što smo se i mi nekada ponašali.*).

²⁵ Nerelativne posljedne klauze razlikuju se od (ko)relativnih po tome što je *tako* sastavni dio veznika i ne može se odvojiti od veznika *da* kao u slučajevima kada ima intenzifikatorsku funkciju (usp. **Tako nisi učio da nisi položio ispit.*).

jalnim, ni postmodifikacijskim klauzama. Riječ je u prvom redu o subordiniranim strukturama za koje se može reći da semantički više pripadaju koordinaciji, tj. značenje im je, slično kao i kod već spomenutih specifikacijskih klauzi, najbliže značenju suprotnosti, točnije isključnosti kao njegovu podznačenju, a sintaktički se kodiraju složenim subjunktorom. Takve su primjerice eksceptivne konstrukcije²⁶ koje se uvode složenim veznicima *osim (toga) što, osim (toga) da, izuzev (toga) što, samo što, jedino što* (npr. ***Osim (toga) što nisu došli, nisu se ni javili.***). No i neki tipovi eksceptivnih klauzi mogu se smatrati adverbijalnim, i to onda kada se složeni veznik tvori prijedlogom *osim* i uvjetnim veznicima *ako* i *kad*, pa je tada riječ o eksceptivno-uvjetnim klauzama (npr. *Idemo u kino svakoga vikenda osim kada pada kiša / osim ako pada kiša.*). Taksonomija nerelativnih klauzi shematski je prikazana na slici 4.

Slika 4. Nerelativne klauze

²⁶ O eksceptivnim klauzama vidi više u Kovačević (1998: 203–222).

3. Zaključak

U provedenoj analizi nedvosmisleno se pokazalo da kategorija (ne)relativnosti može poslužiti kao temelj podjele eksplicitno subordiniranih klauzi jer se relativnom klauzom mogu iskazati gotovo sva druga značenja, kako adverbijalna tako i kompletivna. U tom smislu primjer relativnih adverbijalnih klauzi možda i najbolje potvrđuje i opravdava pristup koji počiva na prožimanju sintakse, semantike i pragmatike te nužnosti neobjektivističkoga pristupa kategorizaciji utemeljenog na negaciji kategorijalne polarizacije, odnosno brisanju strogih interkategorijalnih granica. Također, postavljanjem relativne klauze u središte klasifikacije izbjeći će se nedosljednosti i problemi pri opisu njezina statusa u kategoriji eksplicitne subordinacije, a što je posljedica specifične sintaktičke naravi njezinih veznih sredstava. S obzirom na specifičnost supstitutivne naravi veznika relativne klauze trebalo bi također pomnije istražiti u kolikoj se mjeri i pod kojim uvjetima relativnim klauzama (i raščlanjenim i neraščlanjenim) u hrvatskom jeziku mogu interpretirati i koordinirane sastavne i suprotne klauze, o čemu se u lingvističkoj literaturi rijetko govori ili se samo spominje (usp. npr. Belošapkova 1977: 184), a nešto detaljnije to pitanje u srpskom jeziku problematizira Kovačević (1998: 223–233). Riječ je primjerice o konstrukcijama tipa *Osim talenta, a neosporno ga imaš, za uspjeh će ti trebati i puno rada.* > *Osim talenta, koji neosporno imaš, za uspjeh će ti trebati i puno rada.* ili *Konačno smo uspjeli završiti taj posao i to nas veseli.* > *Konačno smo uspjeli završiti taj posao, što nas veseli.* Nadalje, zanimljivo bi bilo provjeriti i mogućnosti interpretacije jukstaponiranih struktura relativnom klauzom jer takvih primjera ima podosta. Tako se recimo neki Pranjkovićeви (1993: 218) primjeri implicitne subordinacije bez sumnje mogu parafrazirati eksplicitno subordiniranom relativnom klauzom (npr. *Prema tradicionalnom vjerovanju postoje dvije vrste znanja: praktično znanje o činjenicama i intelektualno znanje* > *Prema tradicionalnom vjerovanju postoje dvije vrste znanja, koje uključuju praktično znanje o činjenicama i intelektualno znanje* ili *Dvoje su suze u žene: jedne od bolesti, a druge od varke* > *Dvoje su suze u žene, od čega su jedne od bolesti, a druge od varke.*

Na kraju treba još jedanput istaknuti da ponuđena podjela eksplicitno subordiniranih klauzi ni u kojem slučaju ne pretendira na konačnost, nego ju treba shvatiti kao logično i metodološki opravdano polazište u raščlambi i usustavljanju jedne iznimno razgranate i na svim analitičkim razinama vrlo složene kategorije.

Literatura:

- BARIĆ, EUGENIJA I DR. 1995. *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga. Zagreb.
- BELAJ, BRANIMIR; TANACKOVIĆ FALETAR, GORAN. 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva. Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Disput. Zagreb.
- BELAJ, BRANIMIR; MATOVAC, DARKO. 2015. On article-like use of indefinite determiners jedan and neki in Croatian and other Slavic languages. *Suvremena lingvistika* 79. 1–20.
- BELAJ, BRANIMIR; TANACKOVIĆ FALETAR, GORAN. 2017. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga druga. Sintaksa jednostavne rečenice*. Disput. Zagreb.
- BELAJ, BRANIMIR; MATOVAC, DARKO; TANACKOVIĆ FALETAR, GORAN. 2019. Article-like constructions and the definite-indefinite continuum in Croatian. *Folia Linguistica* 53. 201–231.
- BELOŠAPKOVA, VERA, A. 1977. *Sovremennyj russkij jazyk: Sintaksis*. Vysšaja Škola. Moskva.
- BROWN, WAYLES. 1986. *Relative clauses in Serbo-Croatian in comparison with English*. New Studies Series 4. Filozofski fakultet. Zagreb.
- CRISTOFARO, SONIA. 2003. *Subordination*. Oxford University Press. New York.
- DEROSI, ZLATA. 1966–67. Odnos između atributivnih rečenica i imenice u glavnoj rečenici. *Jezik* 19. 7–15.
- DMITRIEV, PETR ANDREEVIČ. 1966. *Očerki po sintaksisu serbohrvatskoga jezika*. Leningradskij universitet. Leningrad.
- GALLIS, ARNE. 1956. *The syntax of relative clauses in Serbo-Croatian, Viewed on a historical basis*. Aschehoug. Oslo.
- GLADROW, WOLFGANG. 1984. *Kompletivsätze und Attributivsätze im Russischen. Eine Studie zur Struktur und Bedeutung zusammengesetzter Sätze*. Linguistische Studien 115. Berlin.
- GUBERINA, PETAR. 1952. *Povezanost jezičnih elemenata*. Matica hrvatska. Zagreb.
- HAGÉGE, CLAUDE. 1995. *Struktura jezika*. Školska knjiga. Zagreb.
- JAHIĆ, DŽEVAD; HALILOVIĆ, SENAHID; PALIĆ, ISMAIL. 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Dom štampe. Zenica.
- KATIČIĆ, RADOSLAV. 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Globus. Zagreb.
- KATUNAR, DANIELA; WILLER-GOLD, JANA; GNJATOVIĆ, TENA. 2013. Achieving specificity in an articleless language: Specificity markers in Croatian. *Suvremena lingvistika* 75. 25–43.
- KORDIĆ, SNJEŽANA. 1995. *Relativna rečenica*. HFD – Matica hrvatska. Zagreb.
- KOVAČEVIĆ, MILOŠ. 1998. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Raška škola. Beograd.
- LAKOFF, GEORGE. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*. Chicago University Press. Chicago.
- LANGACKER, RONALD, W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1*. Stanford University Press. Stanford.
- LANGACKER, RONALD, W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 2*. Stanford University Press. Stanford.

- LANGACKER, RONALD, W. 2008. *Cognitive Grammar, A Basic Introduction*. Oxford University Press. New York.
- MAČEK, DORA 1986. *Relativization in English and Serbo-Croatian*. New Studies Series 3. Filozofski fakultet. Zagreb.
- MRAZOVIĆ, PAVICA; VUKADINOVIĆ, ZORA. 1990. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Dobra vest. Sremski Karlovci – Novi Sad.
- MUSIĆ, AUGUST. 1899. Relativne rečenice u hrvatskom jeziku. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 142. 70–117.
- PALIĆ, ISMAIL. 2007. *Sintaksa i semantika načina*. Naučna biblioteka „Slovo“. Sarajevo.
- POSPELOV, NIKOLAJ, S. 1959. Složnopodčinene predložnice i ego strukturne tipy. *Voprosy Jazykoznanija* 2. 19–28.
- PRANJKOVIĆ, IVO. 1993. *Hrvatska skladnja*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- PRANJKOVIĆ, IVO. 2001. *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- RADDEN, GÜNTER; DIRVEN, RENÉ. 2007. *Cognitive English Grammar*. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia.
- RAGUŽ, DRAGUTIN. 1994. *Odnosne rečenice s veznikom što*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- SILIĆ, JOSIP. 1984. *Od rečenice do teksta*. SNL. Zagreb.
- SILIĆ, JOSIP; PRANJKOVIĆ, IVO. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga. Zagreb.
- STEVANOVIĆ, MIHAILO. 1991. *Savremeni srpskohrvatski jezik. Knjiga 2. Sintaksa*. Naučna knjiga. Beograd.
- ŠTRKALJ DESPOT, KRISTINA. 2007a. *Sintaksa složene rečenice u srednjovjekovnim hrvatskim verzijama legende o vitezu Tundalu*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 312 str.
- ŠTRKALJ DESPOT KRISTINA. 2007b. Sintaktička funkcija participa u hrvatskom jeziku 15./16. stoljeća. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33. 413–429.
- TAYLOR, JOHN, R. 1995. *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford University Press. New York.
- TAYLOR, JOHN, R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford University Press. New York.
- THOMPSON, SANDRA A.; LONGACRE, ROBERT E. 1985. Adverbial clauses. *Language typology and syntactic description. Volume II. Complex constructions*. Ur. Shopen, Timothy. Cambridge University Press. Cambridge. 171–234.
- VUKOJEVIĆ, LUKA 2008. *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

Relation and Substitution as the Basis for the Classification of Explicitly Subordinated Clauses

Abstract

Using the theoretical and methodological framework of cognitive grammar (Langacker 1987, 1991, 2008, 2009; Taylor 2002, Belaj i Tanacković Faletar 2014, 2017), this paper will discuss the classification of explicitly subordinate clauses. In cognitive grammar, like in most other grammatical theories, subordinate clauses are further subclassified into relative, completive and adverbial clauses. This classification, however, does not cover all types of explicit subordination and should be somewhat revised. This paper addresses explicit subordinate clauses as a continuum of constructions along the span from more schematic towards more specific ones, with the most schematic ones classified as either relative and non-relative clauses, for two specific reasons. First, the notion of relation is, without a doubt, the most important notion at all levels of grammatical description, and as such it is especially suited to be the basic criterion for different classifications and subdivisions (e.g. of parts of speech), including the classification of subordinate clauses in which a conjunction, in addition to the linking function, also has the substitutive function, which allows the subordinate clause to develop different meanings inherent to other types (almost all adverbial and completive clauses). On the one hand, this type of classification covers all types of subordination, and on the other, it is aligned to the general cognitive linguistic approach to categorization and supports the overlaps that exist between different types of clauses.

Ključne riječi: eksplicitna subordinacija, relativne klauze, nerelativne klauze, korelativne klauze, adverbijalne klauze, kompletivne klauze

Keywords: explicite subordination, relative clauses, non-relative clauses, correlative clauses, adverbial clauses, completive clauses